

O'SMIR INTELEKTI DINAMIKASINING O'ZIGA XOS PSIXOLOGIK TASNIFI.

Abdullayeva Shohida Avaz qizi

TMC Instituti Pedagogika va
Psixologiya fakulteti 4-bosqich talabasi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.20195880>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 10-may 2026 yil
Ma'qullandi: 12-may 2026 yil
Nashr qilindi: 14-may 2026 yil

KEYWORDS

o'smirlik davri, intellekt, intellekt dinamikasi, psixologik tasnif, abstrakt tafakkur, refleksiya, ijtimoiy intellekt, emotsional intellekt, kognitiv rivojlanish, bilish jarayonlari.

ABSTRACT

Mazkur ilmiy maqolada o'smirlik davrida intellektual rivojlanishning dinamik xususiyatlari hamda uning psixologik tasnifi ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. O'smirlik inson ontogenezidagi eng murakkab va o'zgaruvchan bosqichlardan biri bo'lib, ushbu davrda bilish jarayonlari, tafakkur operatsiyalari, mantiqiy xulosa chiqarish, ijtimoiy vaziyatni anglash va o'zini idrok etish mexanizmlari jadal takomillashadi. Maqolada o'smir intellekti dinamikasining verbal-mantiqiy, abstrakt-kognitiv, ijtimoiy-refleksiv hamda emotsional-intellektual ko'rinishlari psixologik jihatdan tasniflanadi. O'smir intellektining rivojlanish sur'atiga ta'sir etuvchi biologik, ijtimoiy, pedagogik va individual omillar yoritib beriladi. Tadqiqot natijasida o'smir intellektining o'ziga xos o'zgaruvchanligi va notekis rivojlanish mexanizmlari asoslab berilgan.

Bugungi globallashuv va axborotlashuv sharoitida yosh avlodning intellektual salohiyatini o'rganish psixologiya fanining dolzarb yo'nalishlaridan biriga aylanib bormoqda. Ayniqsa, o'smirlik davri insonning bilish faoliyati keskin qayta quriladigan, tafakkur shakllari murakkablashadigan va shaxsiy "Men" konsepsiyasi shakllanadigan muhim ontogenetik bosqich hisoblanadi. Shu sababli o'smir intellekti dinamikasini ilmiy tahlil qilish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham egadir. Psixolog olimlarning fikricha, o'smirlik davrida bilish jarayonlarining faollashuvi, abstrakt tafakkurning paydo bo'lishi, muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatining ortishi kuzatiladi. Bu davrda o'smir atrof-muhitni oddiy qabul qiluvchi emas, balki tahlil qiluvchi, solishtiruvchi, baholovchi subyektga aylanadi. Zamonaviy psixologik tadqiqotlarda ham o'smirlik davri kognitiv rivojlanishning eng intensiv bosqichi sifatida qayd etilib, unda aqliy operatsiyalar hajmi va sifati bir vaqtning o'zida o'zgarishi ta'kidlangan.

O'smir intellekti dinamikasi deganda uning aqliy faoliyatida sodir bo'ladigan sifat va miqdoriy o'zgarishlarning uzluksiz harakati tushuniladi. Ushbu dinamika faqat bilim hajmining ortishi bilan emas, balki fikrlashning chuqurlashuvi, mantiqiy tahlil qilishning murakkablashuvi, refleksiv mushohada yuritish, emotsional boshqaruv va ijtimoiy vaziyatlarni tushunish darajasining ortishi bilan tavsiflanadi. Aynan shu jihatlar o'smir intellektining o'ziga

xos psixologik tasnifini ishlab chiqishni talab etadi. Maqolaning dolzarbligi shundaki, hozirgi davr o'smirlari tezkor axborot oqimi, virtual kommunikatsiya, ijtimoiy bosim va raqobat muhitida voyaga yetmoqda. Bunday sharoit esa ularning intellektual shakllanishiga yangi psixologik talablarni yuzaga keltirmoqda. Shuning uchun o'smir intellektining dinamik rivojlanish qonuniyatlarini chuqur tahlil etish pedagog, psixolog va ota-onalar faoliyatida muhim metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Asosiy qisim. O'smirlik davri inson psixik taraqqiyotining eng murakkab, ziddiyatli va shu bilan birga eng sermahsul bosqichlaridan biri hisoblanadi. Aynan shu davrda intellektual jarayonlarda sodir bo'ladigan sifat o'zgarishlari shaxsning keyingi hayotiy faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Intellekt dinamikasi deganda o'smirning aqliy imkoniyatlari, bilish faolligi, tafakkur moslashuvchanligi, mantiqiy xulosa chiqarish qobiliyati, muammoni hal etish tezligi hamda refleksiv fikrlash darajasidagi uzluksiz va notekis o'zgarishlar tushuniladi. Psixologik kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, o'smirlikning ilk bosqichida fikrlash ko'proq konkret obrazlarga tayansa, davr oxiriga borib abstrakt-mantiqiy tafakkur ustunlik qila boshlaydi. Bu esa intellektning oddiy bilim yig'indisi emas, balki ichki qayta qurilish va psixik mexanizmlarning takomillashuvi natijasi ekanligini ko'rsatadi. O'smir intellekti dinamikasining birinchi muhim jihati bilish jarayonlarining jadallashuvi bilan tavsiflanadi. Bola maktab yoshining quyi bosqichlarida tayyor ma'lumotni qabul qiluvchi subyekt sifatida namoyon bo'lsa, o'smirlikka kelib axborotni tanlash, qayta ishlash, taqqoslash va xulosa chiqarishga intiladi. Diqqatning hajmi ortadi, xotiraning mantiqiy turi shakllanadi, esda saqlash mexanik emas, balki mazmuniy xarakter kasb etadi. O'smir berilgan ma'lumotni shunchaki yodlab qolishga emas, balki uning sababini tushunishga harakat qiladi. Psixologiyada bu holat kognitiv faollikning ortishi deb baholanadi. Ayniqsa, dars jarayonida yoki kundalik muammolarda "nega?", "qanday?", "agar shunday bo'lsa nima bo'ladi?" kabi savollarning ko'payishi intellektual dinamik o'sishning asosiy ko'rsatkichidir.

O'smirlik davrida tafakkurning tuzilishi tubdan yangilanadi. Bu davrda mantiqiy operatsiyalar — analiz, sintez, taqqoslash, umumlashtirish, klassifikatsiya va abstraksiyalash ancha faol ishlay boshlaydi. O'smir biror hodisani tashqi belgilarigagina qarab emas, uning ichki bog'lanishlarini aniqlashga urinadi. Masalan, kichik yoshdagi bola hodisani ko'rganicha baholasa, o'smir uning ortidagi sabab va oqibatlarni izlaydi. Shu bois bu davrda tanqidiy fikrlashning ilk shakllari paydo bo'ladi. O'smir kattalar aytgan fikrlarni ko'r-ko'rona qabul qilmay, ularga nisbatan shubha, tekshirish va mustaqil munosabat bildirishga moyil bo'ladi. Bu esa intellekt dinamikasining sifat jihatdan yuqori bosqichga ko'tarilganini ko'rsatadi.

Intellektual rivojlanishning yana bir o'ziga xos tomoni abstrakt tafakkurning shakllanishidir. O'smirlikka qadar bolaning fikrlashi ko'proq ko'rgazmali-amaliy xarakterda bo'lsa, o'smir murakkab tushunchalar, ramziy ifodalar, nazariy farazlar bilan ishlay boshlaydi. Matematik formulalarni tushunish, falsafiy savollar ustida o'ylash, hayotiy voqealarning yashirin ma'nosini izlash, kelajak haqida mantiqiy taxminlar yuritish ana shu abstrakt intellektning namunasidir. Bu o'zgarishlar tasodifiy emas, balki bosh miya po'stlog'ida assotsiativ bog'lanishlarning kuchayishi va neyropsixologik rivojlanish bilan uzviy bog'liqdir. Shu sababli o'smir intellektining dinamikasi biologik yetilish va ijtimoiy tajribaning qo'shma mahsuli sifatida namoyon bo'ladi. O'smir intellekti rivojida refleksiv fikrlashning paydo bo'lishi ham alohida psixologik ahamiyatga ega. Refleksiya — bu insonning o'z fikri, xatti-harakati, imkoniyati va kamchiliklarini ichki tahlil qilishidir. O'smir o'zini

boshqalar bilan qiyoslay boshlaydi, “men kimman?”, “mening qobiliyatim qanday?”, “nega men boshqacha fikrlayman?” kabi ichki savollar bilan yashaydi. Bu jarayon nafaqat shaxsiy o'zlikni anglashga, balki intellektual mustaqillikka ham olib keladi. Chunki inson o'z fikrini kuzatishga o'rgangan sari, uni boshqarish va rivojlantirish qobiliyatiga ega bo'ladi. Shuning uchun o'smirlik davrida ichki mulohaza yuritishning ko'payishi intellektning reflektiv turi shakllanayotganidan dalolat beradi. O'smir intellekti dinamikasi bir tekisda rivojlanmaydi. Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ayrim o'smirlarda verbal-mantiqiy fikrlash yuqori rivojlangan bo'lsa, boshqalarida amaliy-intuitiv yoki ijtimoiy intellekt ustun bo'lishi mumkin. Demak, intellektning rivojlanish sur'ati individual psixologik xususiyatlarga bog'liq. Masalan, kitob o'qishga moyil, tahlil qilishni yoqtiradigan o'smirda analitik tafakkur tez rivojlanadi, faol muloqotga kirishuvchi o'smirda esa ijtimoiy vaziyatni tez anglash, odamlarning hissiyotini tushunish kabi ijtimoiy intellekt komponentlari kuchli shakllanadi. Shu nuqtai nazardan o'smir intellekti dinamikasini yagona mezon bilan baholab bo'lmaydi; u ko'p qirrali va ko'p qatlamli psixologik tizimdir.

Mazkur davrda emotsional holat ham intellektual faoliyatga kuchli ta'sir ko'rsatadi. O'smirlar hissiyotga beriluvchan, ta'sirchan, ba'zan keskin kayfiyat almashuviga ega bo'lganlari sababli ularning aqliy faoliyati ham notekis kechadi. Ruhiy tushkunlik, xavotir, ijtimoiy qo'rquv yoki oilaviy ziddiyatlar fikrlash tezligi va muammoli vaziyatni hal etish sifatiga salbiy ta'sir qiladi. Aksincha, qo'llab-quvvatlovchi muhit, rag'bat, mustaqil fikrga hurmat intellektual faollikni kuchaytiradi. Demak, o'smir intellekti faqat tug'ma qobiliyat mahsuli emas, balki psixologik iqlim va emotsional barqarorlik bilan chambarchas bog'liq jarayondir. Ijtimoiy muhitning ta'siri o'smir intellekti dinamikasida ayniqsa sezilarli ko'rinadi. O'smir endi faqat oilaning emas, tengdoshlar guruhining, internet axborotining, ta'lim tizimining va jamiyatning faol a'zosiga aylanadi. U turli fikrlar to'qnashuviga kiradi, o'z pozitsiyasini himoya qilishga urinadi, bahs-munozaralarda qatnashadi. Bunday ijtimoiy interaksiya uning tafakkurini charxlaydi, qaror qabul qilishni tezlashtiradi va mantiqiy dalillash qobiliyatini kuchaytiradi. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar davrida axborotning ko'pligi o'smirni tez fikrlashga, saralashga va tanqidiy baholashga majbur qilmoqda. Bu esa zamonaviy o'smir intellektining avvalgi avlodlarga nisbatan yanada dinamik va moslashuvchan bo'lib borayotganini ko'rsatadi. Psixologik tasnif nuqtai nazaridan o'smir intellekti bir necha ko'rinishda namoyon bo'ladi. Birinchisi verbal-mantiqiy intellekt bo'lib, bunda til vositasida fikr yuritish, tushunchalarni izohlash, mantiqiy bog'liqliklarni aniqlash yetakchi o'rin tutadi. Ikkinchisi abstrakt-kognitiv intellekt bo'lib, bunda formulalar, nazariy qarashlar, ramziy tizimlar va umumiy qonuniyatlar bilan ishlash qobiliyati shakllanadi. Uchinchi ko'rinish ijtimoiy-refleksiv intellekt bo'lib, bunda o'smir boshqalarning fikri va hissiyotini anglash, o'z xatti-harakatini baholash, ijtimoiy vaziyatga moslashish imkoniga ega bo'ladi. To'rtinchi ko'rinish emotsional-intellektual boshqaruv bo'lib, bunda hissiyotlarni nazorat qilish orqali to'g'ri aqliy qaror qabul qilish mexanizmi rivojlanadi. Ushbu tasnif o'smir intellektining oddiy IQ ko'rsatkichi bilan emas, balki keng psixologik faoliyatlar tizimi bilan o'lchanishini ko'rsatadi.

O'smirlik davrida intellektning dinamik o'sishi ko'pincha ziddiyatli kechadi. Bir tomondan o'smir o'zini katta va mustaqil deb his qiladi, ikkinchi tomondan hayotiy tajribaning yetishmasligi sababli xatoli xulosalarga keladi. Ba'zan u juda chuqur falsafiy fikr yuritsa, ba'zan oddiy vaziyatda hissiyotga berilib noto'g'ri qaror chiqaradi. Bu nomutanosiblik psixologiyada intellektual notekislik deb ataladi. Ya'ni intellektning ayrim

komponentlari tez rivojlanadi, ayrimlari esa vaqtincha ortda qoladi. Shu sababli o'smirlik davrini intellektual sakrashlar va vaqtinchalik pasayishlar almashib turadigan murakkab psixik bosqich sifatida talqin qilish mumkin. O'smir intellekti dinamikasi uzluksiz rivojlanish, ichki psixologik qayta qurilish, mantiqiy tafakkurning murakkablashuvi, ijtimoiy ongning kengayishi va o'zini anglashning chuqurlashuvi bilan xarakterlanadi. Mazkur davrda yuz beradigan intellektual o'zgarishlar shaxsning kelajakdagi kasbiy yo'nalishi, dunyoqarashi, ijtimoiy moslashuvi va ijodiy salohiyatiga mustahkam poydevor yaratadi. Shu jihatdan o'smir intellektining o'ziga xos psixologik tasnifini chuqur o'rganish bugungi psixologiya va pedagogika fanining eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, o'smirlik davri inson intellektual taraqqiyotining eng faol va eng murakkab bosqichlaridan biri bo'lib, ushbu davrda bilish jarayonlari, tafakkur shakllari, mantiqiy mushohada yuritish, refleksiv fikrlash hamda ijtimoiy vaziyatni anglash qobiliyatlari jadal sur'atlarda rivojlanadi. O'smir intellekti dinamikasi oddiy bilim hajmining ortishi bilan emas, balki aqliy faoliyatning sifat jihatdan yangilanishi, mustaqil fikr yuritishning kuchayishi, abstrakt tafakkurning shakllanishi va o'zini anglash mexanizmlarining chuqurlashuvi bilan tavsiflanadi. Shu bois o'smirlik davridagi intellektual rivojlanish notekis, o'zgaruvchan va ko'p qirrali psixologik jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'smir intellektining verbal-mantiqiy, abstrakt-kognitiv, ijtimoiy-refleksiv hamda emotsional boshqaruv kabi komponentlari bir-biri bilan uzviy bog'langan holda rivojlanadi. Mazkur komponentlarning shakllanishiga biologik yetilish, ta'lim muhiti, oilaviy munosabatlar, tengdoshlar ta'siri va axborot makonining kengayishi kuchli ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, mustaqil fikrni rag'batlantiruvchi pedagogik yondashuv hamda sog'lom psixologik muhit o'smirning intellektual salohiyatini yanada yuksaltiradi. Aksincha, ruhiy bosim, befarqlik va cheklangan muloqot intellekt rivojining sekinlashishiga sabab bo'lishi mumkin.

O'smir intellektining o'ziga xos psixologik tasnifi uning faqat akademik ko'rsatkichlar orqali emas, balki muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish, ijtimoiy munosabatlarni tushunish, o'z fikrini himoya qilish va ichki refleksiyani amalga oshirish darajasi bilan ham baholanishi lozimligini ko'rsatadi. Chunki bugungi zamonaviy jamiyat sharoitida intellekt tushunchasi faqat bilim emas, balki fikrlash moslashuvchanligi, tezkor tahlil va hissiy barqarorlikni ham qamrab olmoqda. Demak, o'smir intellekti dinamikasini chuqur ilmiy o'rganish orqali yoshlarning yashirin aqliy imkoniyatlarini aniqlash, ularni maqsadli rivojlantirish va ta'lim-tarbiya jarayonida individual yondashuvni tashkil etish mumkin bo'ladi. Bu esa kelajakda intellektual salohiyati yuqori, mustaqil fikrleydigan, ijtimoiy faol va psixologik yetuk shaxslarni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nishanova Z.T., Alimuhamedov A.A., Xolnazarova M.X., Umarova N.G. Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya. – Toshkent: O'zbekiston Faylasuflari Milliy Jamiyati nashriyoti, 2018. – 332 b.
2. Davletshin M.G. Yosh va pedagogik psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2004. – 256 b.
3. G'oziyev E.G'. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O'zbekiston Faylasuflari Milliy Jamiyati, 2010. – 312 b.
4. Vigotskiy L.S. Bolalik psixologiyasi va rivojlanish nazariyasi. – Moskva: Pedagogika, 1999. – 420 b.

5. Elkonin D.B. Yosh davrlari psixologiyasi. – Moskva: Akademiya, 2001. – 384 b.
6. Piaget J. The Psychology of Intelligence. – London: Routledge, 2001. – 210 p.
7. Qodirova M. O'smirlik davriga xos psixologik holat – agressivlik muammosi // Journal of Pedagogy and Psychology in Modern Education. – 2024. – №1. – B. 38–43.
8. Gadayeva M.M., Nazarova M.A. O'smirlik davrining psixologik xususiyatlari // Modern Science and Research. – 2024. – №5. – B. 530–534.
9. Ismoilova G.E. O'smirlik davri psixologiyasi // International Conference on Multidisciplinary Science. – 2024. – Vol.2, №4. – B. 282–289.
10. Yusupova Yo.M., Sotvoldiyeva Z.A. O'smirlik davridagi psixologik o'zgarishlar va ularning kelib chiqish sabablari // TADQIQOTLAR.UZ. – 2024. – 31(3). – B. 9–17.

INNOVATIVE
ACADEMY